

پژوهش‌های علمی و مطالعات فرهنگی
مجله علمی و پژوهشی
تاریخ مطبوعات

● روزنامه‌های دوقلو / دکتر ناصرالدین پروین

در تاریخ روزنامه‌نگاری ایران، کم نیستند روزنامه‌هایی که به انگیزه توقیف و زنده‌سازی حاکمان با امتیاز و نام دیگری درآمده‌اند. این پدیده، به ویژه در دوره‌های پر آشوبی از پادشاهی احمدشاه و سراسر دوره اشغال ایران در جنگ دوم جهانی تا مدتی پس از آن دیده شده است. در سلطنت رضا شاه و بیست و چند سال آخر محمدرضا شاه، تمرکز قدرت و روایی ممیزی و خودممیزی اجازه نداد که روزنامه‌نگاران بتوانند از آن گریزگاه بهره‌برند و به مهر خاموشی دهن کجی کنند.

پیش از آن که قانون مطبوعات دادن دو امتیاز به یک تن را منع کند، برخی از روزنامه‌نگاران درگیری با دولت وقت را پیش‌بینی کرده از سر احتیاط امتیاز جداگانه‌یی می‌گرفتند و برای روز مبادا ذخیره می‌کردند. با این شگرد بود که سیدضیاءالدین طباطبایی برق را جانشین شرق و رعد را جانشین شرق کرد. در عین حال، عنوان‌هایی یافته‌ام که تنها به صورت «جانشین» به چاپ رسیده‌اند و به یکی که نخستین آنهاست اشاره خواهم کرد. گفتنی‌ست که گاهی روزنامه جانشین هم گرفتار قهر دستگاه حاکم می‌شد و به مصداق «نوکر ما نوکری داشت»، جانشینی برای آن جانشین می‌جستند!

معمول بود که در کادری از صفحه نخست روزنامه‌های جانشین، توقیف شدن یا هم‌چنان در توقیف بودن روزنامه اصلی را با یک جمله کوتاه به آگاهی خوانندگان و کنجکاوان، برساندند. اما بیشتر، کلیشه نام یا تمامی سرلوحه روزنامه اصلی را در جایی از صفحه نخست چاپ می‌کردند و عبارت حاکی از توقیف شدنش را زیر آن می‌چیدند. در این صورت، دیگر

بنای روزنامه

تأسیس و انتشار در سال ۱۳۰۰
محل انتشار: تهران
ویراستار: دکتر محمد علی...

جای اداره

مطهران خیابان پستخانه نمره ۱۵

روزنامه نشر و مدیریت سرایشک زاده

تاسم مکتوب باید باسم مدیر باشد

اتحاد

موقعا هفته سه نمره منتشر میشود

تاسم ۸

مرام ما

ما را با خود بخوانید و به ما خبر
خود بفرستید تا ما بتوانیم
توسط شما با مردم ایران
ارتباط پیدا کنیم...

کتابخانه انجمن مردم شناسان
در تهران
مجموعه کتب و اسناد
تاریخی و علمی...

مکتوبات خراب و بی پایه
نشر را که نشاء و نه
روشنی است و...

تبریرات

کتابخانه که نام عالی
است و در آن کتب
مختلفی موجود است...

اخطار

مطالعه کنید تا بدانید
که این روزنامه
چگونه اداره میشود...

نیازی به تکرار نام روزنامه نبود. اغلب، مقاله‌یی هم در نکوهش آن توقیف - که همواره «غیرقانونی» انگاشته می‌شد و بسا که چنان نیز می‌بود - به چاپ می‌رسید.

شگرد و شیوه دیگری هم در دوره احمدشاه پیدا شد که من نامش را «روزنامه دوقلو» گذاشتم؛ ادامه حیات روزنامه توقیف شده با همان سرلوحه و شکل و شمایل در روزنامه‌یی دیگر. گاهی هم روزنامه «مهمان» توقیفی نبود، بلکه «شماره صفر»ش در صفحه‌ای از صفحه‌های روزنامه در حال انتشار چاپ می‌شد.

مهمانان روزنامه اتحاد

به نظر می‌رسد که مبتکر روزنامه‌های دوقلو، کاظم سرکشیک زاده (اتحاد) ناشر روزنامه روزانه اتحاد (۳۱ مرداد ۱۳۰۰ - ۱۷ آبان ۱۳۰۲) بوده است. در سال نخست انتشار آن روزنامه، صفحه آخر پاره‌یی از شماره‌ها به شماره‌یی از یک روزنامه در حال یا در انتظار انتشار اختصاص می‌یافت. از جمله:

• «فوق العاده شماره ۱۰ قانون» در شماره ۶۵ (۵ آذر ۱۳۰۰) چاپ شد. اگر رقم «۱۰» را اشتباه چایی یا روند انتشار فوق‌العاده‌ها از سوی روزنامه اتحاد نیاکاریم، باید ۹ فوق العاده دیگر از آن روزنامه به چاپ رسیده باشد که ما چگونگی چاپ آنها و جای نگاهداریشان را نمی‌دانیم. قانون را اسدالله حسین‌زاده رسا که بیشتر با جزء دوم نام خانوادگی‌اش معروف است از ۸ شهریور ۱۳۰۰ منتشر می‌ساخت و هنگامی که روزنامه به مهمانی اتحاد رفت در

تعطیلی ناشی از ایراد قانونی بر سن کم ناشر به سر می‌برد. شهرت و اهمیت قانون مربوط به دو سال بعد است که زیر تأثیر اقلیت مبارز مجلس (مدرس و بهار) قرار گرفت.

• «فوق‌العاده شماره ۱۴ زبان ایران» در شماره ۶۷ اتحاد (۷ آذر ۱۳۰۰) چاپ شده است. این روزنامه را ابوالحسن معدنچی شاعر، نویسنده و از فعالان حزب دموکرات منتشر می‌ساخت (۲ بهمن ۱۲۹۹ - ۳ مهر ۱۳۰۳ با یک وقفه ۹ ماهه).

• روزنامه مینو که از سال ۱۲۹۴ در مشهد آغاز به انتشار کرده بود، با گرفتن امتیاز تازه‌یی از هفتم دی ۱۳۰۰ در تهران به چاپ رسید و سیستر باز هوای مجاورت آستان قدس کرد، به مشهد بازگشت و دست کم تا ۲۹ تیر ۱۳۰۱ منتشر شد. نصرالله صدرالمدرسین از معلمان خاندان شهیدی ناشر آن روزنامه بود. اندکی پیش از انتشار نخستین شماره‌اش در تهران، دو شماره از مینو در شماره‌های ۷۰ و ۷۱ اتحاد (آذر ۱۳۰۰) به چاپ رسیده است.

قیام، روزنامه همواره جانشین

از دوم آذر ۱۳۰۱ روزنامه پیکار به جای روزنامه نامدار توقیف شده طوفان درآمد. امتیاز روزنامه تازه به علی‌اکبر موسوی‌زاده مدیر طوفان تعلق داشت. تنها شماره آن روزنامه نیز به سبب ادامه هتاک‌ها و بستن اتهام‌های سنگین به نخست‌وزیر (قوام السلطنه) توقیف شد. آنگاه، موسوی‌زاده، با استفاده از امتیاز سید مهدی تفرشی، روزنامه قیام را جانشین روزنامه خود- در واقع جانشین طوفان- ساخت (۲۷ دی تا سوم بهمن ۱۳۰۱). همزمان با انتشار شماره سوم قیام با مدیر مسئولی موسوی‌زاده، طوفان از توقیف رست.

در آن زمان، روزنامه ایران آزاد متعلق به سید ابراهیم ضیاء‌الواعظین پس از مدتی توقیف و جانشین ساختن روزنامه‌یی دیگر، در خاموشی به سر می‌برد. موسوی‌زاده نیمی از سومین شماره قیام (سوم بهمن ۱۳۰۱) را به آن روزنامه اختصاص داد. در زیر سرلوحه روزنامه توقیفی میهمان مقاله تندی با عنوان «وضعیت پوشالی» چاپ شد. در آن مقاله، چنین آمده است:

با اینکه می‌بینیم سلطنت ما پوشالی، مجلس ما پوشالی، حکومت ما پوشالی است، چگونه انتظار داشته باشیم که شنون جامعه محفوظ مانده حیثیات مملکت در خارج و داخل محترم باشد؟

حمله‌های مقاله، بیشتر متوجه احمد شاه بود و شکایت او را به دادگستری در پی داشت. گویا سرانجام شاه از شکایت رسمی صرف‌نظر کرد و پس از اولین جلسه دادگاه، ضیاء‌الواعظین و موسوی‌زاده به صلاح‌دید حسن مستوفی (مستوفی‌الممالک) نخست‌وزیر وقت، تن به تبعیدی اعلام نشده داده از تهران خارج شدند. بدین ترتیب، نه پیکار دیگر در آمد و نه قیام و این دو، روزنامه‌هایی بوده‌اند که تنها به عنوان جانشین انتشار یافتند.

قیام

جای اداره

طهران: خیابان - لاله زار - سرد - تقو ۲۹۰

ساحب انباز «قیام» مهدی قزوینی

مدرس و مدیر موسسه زاده
آدرس: تلگرافانی (قیام)

بعضی به شبه پنج شبه منتشر میهود

قیام بیشتر کن و حترم (فرمان) داده بیشتر

(قیام ما)

باز خانه خود سر و لبام گیسخته بیولان آمده و مرا نیز خرامی نمرامی
پیمان بازیگرانه عرصه مهیب سیاست نفاذت .

زمانی حوادث متدورات مرا تسلیم طوفان نموده و روز کاری سر نوشت
من در سر لوحه پیکار ثبت گردید اکنون نیز با شجاعت و قفا بشکافش قیام
اقدام کرده و سعی میکنم که گوی افتخار ابدی که رابزم من بیداری افکار
صوم است بیکلک کلک تا قرائن خویش بر این عرصه بر آفتاب ربایم
رقای من در این مقصود با من مساعدت کنید که اول پشتیبان من خدا است
و بدعت شما

(.وسوی زاده)

زیامی

اسرار نفته کر نگفتی بهتر

وین راز ننگسته گرفتنی بهتر

کر پیر ز یاد لرامروز نیست

سر مایه از پوست کلفتی بهتر

تایک انداز. بر افات نیشد ولی متاسفانه
در مجلس چهارم که امروز مظهر فطایح
و جنایات های منفعت پرستانه است
از مصالح مملکت بکلی صرف نظر
شده و رئیس دولت بر خلاف اصول
پارلمانی از روی تنیده و نافع شخصی
انتخاب گردیده است

اولا رئیس دولت کنونی از بدو
تصدی بشاغله دولتی طرف اعتماد
اشکریست حقیقی ملت نبوده و انبیا
اشخاصی را که به همکاری خویش
مختار داشته اند بر روی توبه ز
الذینان نبیاشند تا لانا نقطه انکاء او در
مجلس یک عده متعده بوده که منافع
پویه آنها را بکورد هم جمع آورده
و پیوسته مانند سیب در تفسیر و
ترژل بوده اند اینست که رئیس دولت
پس از هفت ماه که از دوره زمامداری
او میگذرد صرف نظر از اینکه موفق
ببجگونه اصلاحاتی نشده بواسطه
تشیاتی که برای ابقای خود بشیر از
مصلحت مملکت از اقسا احتیاطات مستعد

حکومت پارلمانی

صحت داشته و کابینه باسم او خوانده
میشود در موسیقه مشارالیه اکثریت
پارلمان را که نقطه انکاء او بوده
است تردد و متزلزل بینند با یک
مصرفیت تام مقام خود را بر رئیس دست
مخالف تفریض کرده مجدداً خود و
رقایش در میان صفوف مخالف قرار
میگیرند .
امروز اغلب دول متعده این
اسول را پذیرفته و ممالک آنها دارای
حکومت ثابت و اصلاح طلبی شده
است .
در مملکت ما هم اشخاصی که در
تدوین قوانین اساسی شرکت نموده
اند همین نظریه را تقیب کرده و همین

بهترین نمونه حکومتای پارلمانی
و دولتهای مشروطه که بر طبق قوانین
سین چندین قرن است وجود داشته
و پیوسته تاکنون مراحل تکامل را
پیموده است حکومت دولت بریطانیای
کبیر میباشد
آغاز این حکومت از اواخر قرن
هفدهم بوده و تا پامروز بر یک اصل ثابت
و مسلمی دوام دارد .
از سال ۱۶۹۵ وزارت خانه های
مشول در انگلیس ایجاد گشته و
تشکیل کابینه بر تریب جدید بر قرار
گردیده است .
سلطان وزرا را انتخاب نموده ولی
اختیار حکومت را بدست آنها میسپارد

در نگارنده
مدیر و ناشر بهشتی
مطهری نمایان نگارستان
وفات طبع کتب
ب. برسد هر هفته طبع میشود
آ. مشروطی طرح نموده

قیمت

داشته سالیان ۶۰ فر
در ولایات انبیا
علاجه ۲۰ فر
بست اعلانات

کلید زندگانی

فاتی یا یک سلسله حقایق

دلبره و دوزخ پیکر بکارهای محرم
مادی که بکل تا ۵ روز بان مایل
نیرومندان میناید با بگریه دوست
چندین ساله نمیدانم با چشم خود را
ق نظر خود نموده و یک سپهر لایق
تکلیف میناید با بگریه و یک سپهر لایق
اصلی و او هر چند حیات خود همواره

میزین نیست
چه خصوصیت
آن توصلت آن
بست میزین
بالان ساده
رهن آبان در

توضیحات

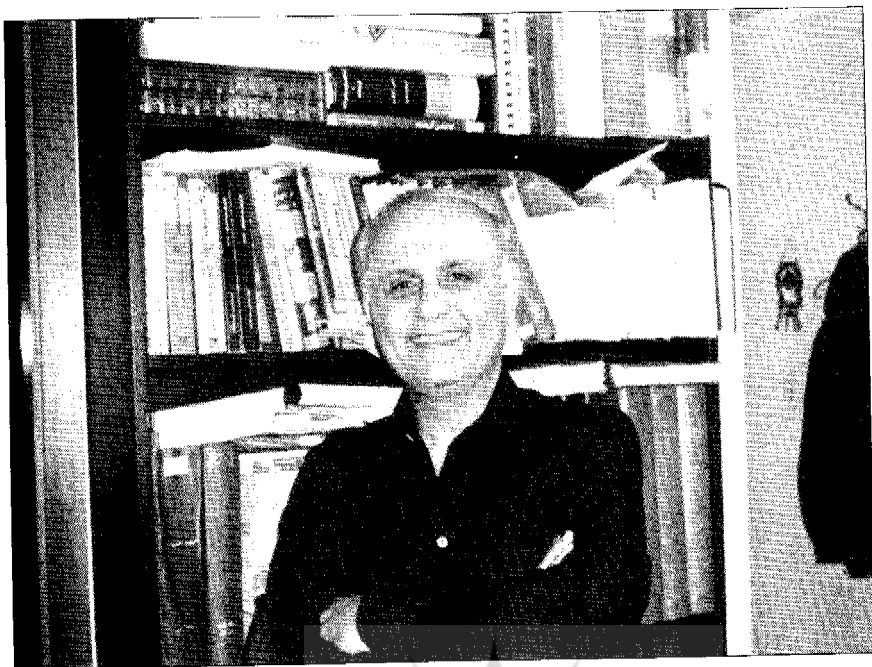
امام شهباز با اینکه موم از راه
میرا بیان برای علم برده و همگی
لین اظهار میم رنات میباید و تقریباً
میوانند بجهت که تریا و و بزوال
و قیسی میروند مع التلف بیایدست
اصدا بیکه بگر دانن بالکس بیجان
یکدیگر اندازد فرودن و در آنکی
کلاسی از یکدیگر را تفنی لب خود
قرار می دهند

۱۰۱۰ قدرت و اول حکومت
مستوران امی دولت مبطیا بامت شد
که سبب آسایش و سبب و نهارت از
ما زدهد فانیل ما مشرق و امروز هر
ظهران تهر با میدان مبارزه حیات علی
و اعلی گفته و چهرت تا کون سبب آن
ارادیمست یاد رده خود را بر آسایش
بهرگز رسانیده که بالاخره شنیده خود
با اعتقاد دولت مذکور در حق خود اوف
گرم -
در ظرف اینست قبل وقت خود
در کتب و کتابها مطالعه کرده اند

دو روزنامه دیگر

۱- حسنعلی فردوس - که بعدها نام خانوادگی اش را به بدر تغییر داد و هنگام انتشار بدر سبک پیما خوانده می شد - از کسانی است که در آخرهای دوره قاجار روزنامه های کم اهمیتی را در تهران با امتیاز خودش یا دیگران به چاپ رسانده و دارای یک موسسه توزیع جراید هم بوده است. یکی از روزنامه های او بدر نام داشت (تیر ۱۳۰۰ - مهر ۱۳۰۲). صفحه چهارم برخی از شماره های زمستان ۱۳۰۱ این روزنامه هفتگی، به روزنامه دستور اخوت (آغاز شده در ۱۲۹۰ خ) با امتیاز صادق بروجردی اختصاص داشت. پسین ترین شماره مستقل موجود روزنامه اخیر در ۲۹ آبان آن سال به چاپ رسیده بود.

۲- آخرین روزنامه «دوقلو»یی که من یافته ام، روزنامه حیات و مهمانش اصلاح است. حیات جانشین حیوة جاوید شده بود و امتیاز هر دو (دی ۱۲۹۸ - تیر ۱۳۰۳) به میرزا آقا فلسفی اصفهانی تعلق داشت که پیشتر روزنامه یی به نام عصر منتشر ساخته است. وی، امتیازهای حیات و حیوة جاوید را حفظ کرد و گاهی این یک را جانشین آن یک می ساخت. این روزنامه نگار به ویژه از آن رو که دو بار گرفتار خشم و خروش سردار سپه شد، شهرتی در تاریخ روزنامه نگاری دارد. وی بار دوم (مرداد ۱۳۰۱) به دست وزیر جنگ شکنجه دید و دو دندانش را نیز آن نظامی قوی پنجه خرد کرد.

• دکتر ناصرالدین پروین

شاید به دلیل توقیف‌های مکرر و ناگزیری از بست‌نشینی و ناز حکیم و مسنن کشیدن باشد که فلسفی امتیاز سومی هم جست‌وجو می‌کرد. فرصت پس از ماهها خاموشی حیات به دست آمد: محمدرضا بوشهری که پیشتر روزنامه اصلاح را در بمبئی و از ۲۹ آذر ۱۳۰۲ در تهران به چاپ رسانده بود، در اردی‌بهشت یا خرداد ۱۳۰۳ به خوزستان رفت و به سود اقلیت مجلس و ضد سردار سپه به فعالیت پرداخت. با توافق او، اداره اصلاح به دست فلسفی افتاد و وی، دو صفحه میانی روزنامه‌اش را که پس از خاموشی طولانی منتشر می‌شد به اصلاح سپرد و در بخش روزنامه حیات نوشت:

توافق مسلکی امروز این روزنامه با جریده اصلاح و بعضی از جراید دیگر که روش واحدی اتخاذ نموده اند، با توحید مساعی، ما را به انتشار نامه خود امیدوار کرد.^۱

بدین ترتیب، شش شماره اصلاح از ۱۹ خرداد تا سوم تیر ۱۳۰۳ در دل حیات چاپ شد. بدیهی‌ست که سردار اقتدارطلبی که اینک عرصه سیاست را نیز تسخیر کرده یکایک سیاستمداران را به سود خود و نظامیان پیرامون از صحنه به در می‌کرد، تحمل وجود چنین روزنامه‌هایی را نداشت: حیات (یا حیات جاوید) و اصلاح، روزنامه‌هایی خبری-سیاسی و ترقی‌خواه با گرایش ملی بودند و گوشه چشمی هم به مدرس و یاران او داشتند. در نتیجه،

۱. بی‌سیم مسکو، سوم اوت ۱۹۲۴ برابر با ۱۲ مرداد ۱۳۰۳
۲. «پس از پانزده ماه تعطیل»، حیات، ش ۱ سال ۲، ۱۹ خرداد ۱۳۰۳

آن دو روزنامه با غوغای جمهوری خواهی و با روزنامه‌های هوادار سردار سپه مانند ناهید و حیات ایران جدال و جدل می‌کردند.

بهانه به دست حاکمان افتاد. مأموران گزارش دادند که صاحب امتیاز اصلاح از تهران رفته است و «روزنامه اصلاح را آقای فلسفی می‌نویسد».^۱ نظمی به دستور وزارت معارف روزنامه به میهمانی رفته را توقیف کرد و در پاسخ روزنامه حیات که آن توقیف را غیر قانونی انگاشته بود،^۲ وزارت معارف یاد آور شد که

مدیر جریده اصلاح مسافرت نمود و دیگران به اسم مشارالیه جریده مزبور را انتشار می‌دادند و در حقیقت روزنامه بدون مدیر مسئول انتشار می‌یافت، لهذا توقیف شد.^۳

۱. اسناد مطبوعات (۱۳۲۰-۱۲۸۶ ه. ش)، به کوشش کاوه بیات و مسعود کوهستانی نژاد، تهران، سازمان

اسناد ملی ایران، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۱۲۲

۲. «سؤال از وزارت معارف»، حیات، ش ۵ سال ۲، ۲۱ تیر ۱۳۰۳

۳. اسناد مطبوعات، یاد شده، صص ۱۲۲-۱۲۳

نشر ثالث منتشر کرده است:

- آدوینس خوانی در تهران / رضا عامری / ۲۲۲ ص / ۴۸۰۰ تومان
- نصرت رحمانی (از مجموعه تاریخ شفاهی) / مهدی اورزند / ۳۸۴ ص / ۸۵۰۰ تومان
- توتالیترسم / هانا آرنه / محسن ثلاثی / ۳۶۶ ص / ۷۵۰۰ تومان
- ملاقات تمدن‌ها / یوسف کورباژ و امانوئل قده / مرتضی کتبی / ۲۰۲ ص / ۴۵۰۰ تومان
- آدمی با دیگران / نیچه / علی عبداللهی / ۱۷۰ ص / ۳۵۰۰ تومان
- حاصل عمر / ساموست موام / عبدالله آزادیان / ۳۱۲ ص / ۶۸۰۰ تومان
- استالین جوان (۲ جلد) / سایمس سیبگ مانتیفوری / بیژن اشتری / ۳۲۰۰۰ تومان

نشر ثالث، خیابان کریمخان زند، بین ایرانشهر و ماهشهر

تلفن ۷-۸۱۳۲۵۳۷۶